

אחריות חברתית של תאגידים רב-לאומיים

שינוי אמיתי או תעלול יחסי ציבור?

עופר סיטבון

האנרגיה של (Shell) הואשם במעורבות ברצח פעילי סביבה בניגריה, בסיוע הצבא הניגרי; תאגיד Rio Tinto הואשם בגרימת נזק סביבתי חמור בפפואה-ניו גיניאה; תאגיד 'קוקה-קולה' הואשם במעורבות ברצח מנהיג איגוד עובדים בקולומביה; ותאגיד האנרגיה הקנדי טלסמן הואשם במעורבות בפשעי מלחמה ובעינויים שביצעה ממשלת סודאן. בשנת 1984 אירע האסון התעשייתי הגדול בהיסטוריה כאשר דליפת גז רעיל שאירעה בעיר בופל שבהודו, במפעלים של התאגיד האמריקאי Union Carbide, גרמה למותם של 200 בני-אדם ולפציעתם של כ-200,000 נוספים. 22 שנים לאחר מכן, הנפגעים טרם זכו לפיצוי מלא.

הדיון אודות אחריותם המשפטית של התאגידים הרב-לאומיים מהווה גלגול עכשווי של מחלוקת עמוקה ביחס לאופיו ולמטרתו של התאגיד, הקיימת מזה עשורים רבים. המחלוקת מתייחסת לשתי גישות בסיסיות: הגישה האחת, המבטאת עמדה כלכלית שמרנית, היא הגישה הכלכלית, הרואה את התאגיד כאוסף של חוזים בין בעלי המניות. על-פי תפיסה זו, הרווחת בקרב מרבית התיאורטיקנים של דיני התאגידים וזוכה לביטוי בולט במשפט האנגלו-אמריקאי (וגם בישראל), תפקיד המשפט המדינתי הוא לקבוע כללים שיאפשרו לבעלי המניות למקסם את רווחיהם,

שאלת האחריות המשפטית של תאגידים רב-לאומיים עלתה בשנים האחרונות מחדש על סדר היום הציבורי. עוצמתם הכלכלית הניכרת (בשנת 1999 היו 51 מבין 100 הכלכלות הגדולות בעולם כלכלות תאגידים שמעמידה את התאגידים כמוקדי-כוח פוליטיים משמעותיים); הפער המתרחב שבין עוצמה זו לבין מידת יכולתם של משטרי רגולציה - מקומית או על-לאומית - לפקח עליה ולהגבילה; השלכות הרחוב שיש לפעילות התאגידית על מכלול של תחומי חיים מרכזיים - סביבתיים, כלכליים וחברתיים - והעובדה שחלק משמעותי מפעילותם הפוגענית של תאגידים אלו מתרכז ב'מדינות הדרום' שיכולתן - הפוליטית, המשפטית והכלכלית - להתמודד מולם היא מועטה - כל אלו מעוררים את השאלה מהם הכלים המותאמים לכינונה של דיווחיות (accountability) אפקטיבית מצידם.

לא חסרות דוגמאות למעורבותם של תאגידים רב-לאומיים בהפרת זכויות אדם ובפגיעה באיכות הסביבה: בשנים האחרונות הואשמו תאגיד האנרגיה Unocal וטוטל שפעלו במיאנמר (בורמה לשעבר) בכפייה של עובדים מקומיים לעבוד בבניית צינור נפט; תאגיד

לא חסרת דוגמאות למעורבותם של תאגידים רב-לאומיים בהפרת זכויות אדם ובפגיעה באיכות הסביבה... תאגיד האנרגיה Shell הואשם במעורבות ברצח פעילי סביבה בניגריה... תאגיד 'קוקה-קולה' הואשם במעורבות ברצח מנהיג איגוד עובדים בקולומביה....

קצה הקרחון

סוף-סוף?

מנהל רשות המסים הנכנס, ג'קי מצא, הכריז מלחמה על תכנוני המס ('הארץ') - (The Marker, 24.5.06). תכנוני מס הם ניצול מתוחכם של פרוצדורות קיימות בחוקי המס, לשם הקטנת חבות המס של הנישום. מטבע הדברים, רק לאלפיון העליון יש אינטרס לנצל פרוצדורות אלו, ולשם כך נשכרים מיטב רואי החשבון ועורכי-הדין. מצא פרסם רשימה של 13 תכנוני מס אגרסיביים שיש לדחות על קיומם למס הכנסה, כדי שניתן יהיה לבדקם לעומק. כמו-כן, אם וכאשר העניין יגיע לבית המשפט, והלה יקבל את עמדת רשות המסים, יועל על מתכנני המס קנס בגובה של 30% מהיקף המס שלא שילם, שנוסף על תשלום המס. מדובר, כמובן, בתכנית חשובה ושאפתנית שעשויה להכניס לאוצר המדינה מאות מיליוני שקלים מדי שנה. צפו, לכן, לגדודי לוביסטים שיצורו על ועדת הכספים במטרה לשכנעה שאין להתיר את הפגיעה בזכות הקניין הטבעית של הנישום הכרע תחת נטל המס.

בשנים האחרונות עלתה שאלת האחריות החברתית של תאגידים לדיון ציבורי ואקדמי ער במיוחד (66 מיליון תוצאות חיפוש ב'גוגל').

נשאלת השאלה האם ניתן לראות ב'קודי ההתנהגות' יותר מאשר תרגיל מבריק ביחסי ציבור (חשבו, למשל, על יוזמותיו ה"חברתיות" האחרונות של בנק הפועלים שמלמד את ילדינו לקרוא ואף מממן לנו ביקור ב'מיני ישראל'). שנועד "להסיר" מהתאגידים את "סכנת" הרגולציה.

ב'מיני ישראל'), שנועד "להסיר" מהתאגידים את "סכנת" הרגולציה. מנגד, יתכן כי נטייתם הרווחת של התאגידים הגדולים לאמץ יותר ויותר את השיח של 'אחריות חברתית' ושל 'תרומה לקהילה' עשויה, לאורך זמן, לחתור דווקא, באופן דיאלקטי, תחת התפיסות הכלכליות הדומיננטיות של דיני התאגידים, שבאות לידי ביטוי בדבריו הידועים של מילטון פרידמן לפיהם "אחריותם החברתית היחידה של תאגידים היא מיסום רווחיהם".

כיוון פעולה נוסף שמתפתח בשנים האחרונות הוא אפיק הפעולה המשפטי כיום (עדיון?) לא קיימים בתי-דין בינלאומיים שבהם ניתן לתבוע לדין תאגידים סוררים, והמשפט הבינלאומי מטיל, באופן מסורתי, את החובה להבטיח את זכויות האדם אך ורק על מדינות. לפיכך מתמקד הדיון המשפטי הנוכחי בבחינת אחריותם המשפטית של התאגידים בבתי משפט מדינתיים, בעיקר באמצעות תביעות נזיקין.

בהתאם לשיקולים שמכתיב השוק. הגישה השנייה היא הגישה החברתית המתייחסת אל התאגיד כאל מוסד שאינו רק בעל אופי כלכלי-פרטי, אלא גם חברתי-ציבורי. גישה זו, הרווחת בעיקר במשפט האירופי וביפאן, מכירה בהשפעת התאגידים על 'בעלי עניין' רבים - עובדים, לקוחות, ספקים, ולעיתים אף הקהילה והחברה בכללותה - ובחובת התאגיד הנגזרת מכך להתחשב בהם. ההצדקה לכך מקבלת חיזוק נוסף בשל העובדה שבעידן הנוכחי של הפרטה ודה-רגולציה של השירותים הציבוריים ממלאים תאגידים יותר ויותר תפקידים שהיו בעבר נתונים באופן בלעדי בידיהן של מדינות (דוגמאות בולטות לכך בישראל הן הפרטת שירות התעסוקה - 'תכנית ויסקונסין' - והניסיון להפריט את בתי הסוהר).

בשנים האחרונות, עלתה שאלת האחריות החברתית של תאגידים לדיון ציבורי ואקדמי ער במיוחד (66 מיליון תוצאות חיפוש ב'גוגל'). זאת בייחוד על רקע התעצמותה של פעולה אזרחית-צרכנית מצד ארגונים לא-ממשלתיים רבים - בחלקם טרנס-לאומיים באופיים ('אמנסטי', 'גרינפיס', 'אוקספאם' ועוד) - המבקשת "לבייש" ולהשחיר את תדמיתם של תאגידים סוררים.

העמדות בדיון הנוכחי נפרסות בקשת רחבה: בצידה האחד עומדת התביעה, הנשמעת בעיקר מכיוונם של תאגידים רב-לאומיים, לאפשר להם 'רגולציה עצמית' (Self-Regulation) של פעילותם באמצעות אימוצם של 'קודי התנהגות' וולונטריים; ובצידה האחר עומדת הדרישה הגוברת, בעיקר בקרב 'החברה האזרחית הגלובלית', לחקיקה כופה - לאומית, בינלאומית או על-לאומית - שתסדיר פעילות זו. ישנן מדינות (צרפת, דנמרק, דרום אפריקה, ובקרום - גם בריטניה) שהחלו לפעול בכיוון זה, והן מחייבות תאגידים לפרסם מדי שנה, לצד הדו"חות הכלכליים, גם דו"ח אודות 'ביצועיהן' החברתיים והסביבתיים. מדובר, אמנם, בצעד חשוב, אך ראוי לזכור כי זהו צעד מוטה-שוק במובן זה שהוא מתיימר לפעול רק במישור של הגברת השקיפות של המידע המובא בפני בעלי המניות, מתוך תקווה שהשוק הוא ש'יעניש' את התאגידים הסוררים.

בהיעדר מנגנוני אכיפה ופיקוח חיצוניים אמיתיים, נשאלת כמובן השאלה האם ניתן לראות ב'קודי ההתנהגות' יותר מאשר תרגיל מבריק ביחסי ציבור (חשבו, למשל, על יוזמותיו ה"חברתיות" האחרונות של בנק הפועלים שמלמד את ילדינו לקרוא ואף מממן לנו ביקור

בארה"ב התפתח גם השימוש בחוק ייחודי שנחקק בשנת 1789 ואשר מאפשר לאזרחים זרים (בלבד) לתבוע בארה"ב בגין עוולה נזיקית שבוצעה נגדם תוך הפרה של "משפט העמים" (law of nations). במספר תביעות שהוגשו נגד תאגידים רב-לאומיים נעשה ניסיון לעשות שימוש בחוק זה בגין הפרות נטענות של זכויות אדם במדינות העולם השלישי שבהן הם פועלים. העניין אינו נקי מספקות משפטיות, והתאגידים משיבים מלחמה שעה ומפעילים שתדלנים בבית הלבן ובבתי הנבחרים בניסיון להביא לביטול החוק.

התביעה לדיווחיות מצד התאגידים, לרבות

ישנן מדינות (צרפת, דנמרק, דרום אפריקה, ובקרום גם בריטניה) שהחלו לפעול בכיוון זה, והן מחייבות תאגידים לפרסם מדי שנה, לצד הדו"חות הכלכליים, גם דו"ח אודות 'ביצועיהן' החברתיים והסביבתיים.

הכלכלית לבין המשפט. המצב הנוכחי מייצר 'מירוץ אל התחתית' (Race to the Bottom) בין המדינות המתחרות על "חסדי" התאגידים. לשם כך הן נאלצות לצמצם את דרישות הרגולציה, בדרך לתנאי ההשקעה ה'מיטביים', קרי - מיסוי נמוך, רגולציה סביבתית מינימלית ותנאי עבודה ירודים.

עוצמתם חסרת-התקדים של התאגידים מהווה מצב דברים חדש, המחייב גיבוש כלים משפטיים חדשים שיסייעו להדביק את הפיגור אחר ההתפתחויות הכלכליות. ברור, עם זאת, שכדי לתמרץ תאגידים לשפר את התנהגותם, יש לשלב בין ערוצי הפעולה השונים - רגולציה מדינתית שתתן שיניים גם לרגולציה העצמית, פיקוח מצד בתי המשפט ולחץ ציבורי על התאגידים. לאורך זמן, אין ספק שהפתרון האידיאלי יחייב שיתוף-פעולה בינלאומי שבו יוסכם על החלת נורמות התנהגות בתחום זכויות האדם וההגנה על הסביבה ועל אכיפתן של הנורמות באמצעות חקיקה מדינתית ובתי-משפט לאומיים.

הניסיונות הנוכחיים להסדרת פעילותם מתבססים, כאמור, בראש ובראשונה, על שיח של זכויות אדם. לצד הפוטנציאל הגלום בשימוש בשיח זה, חשוב גם לזכור את מגבלותיו: מעצם טבעו, שיח זכויות אדם אינו מסייע לפתור מקרים של התנגשות בין זכויות; הוא נמנע, בדרך-כלל, מלערער על הסדר הכלכלי ועל חלוקת העושר הקיימים; והוא חוסם כיווני פעולה אחרים, ובראשם הכיוון הפוליטי, בהנעתו של שינוי חברתי. בהקשר הספציפי, ראוי לזכור כי הדרישה להטלת אחריות משפטית על תאגידים, המנוסחת במונחי זכויות, חשופה להעלאה נגדית של טענות לזכויות, בייחוד זכויות חוזיות וקנייניות (הנהנות לעיתים אף ממעמד חוקתי), מצד התאגידים ובעלי מניותיהם. למעשה, התמקדותו הבלעדית של הדיון המשפטי הנוכחי בשיח של זכויות אדם, עלולה, עם כל חשיבותה, לעמעם את הפוטנציאל להסתייע במושג האחריות, שבו מנפנים התאגידים. מושג האחריות נושא בחובו מובן עמוק של מחויבות מוסרית, שראוי ליחס לה משקל משמעותי בעיצוב הסדרים חדשים המתחייבים מן הפער בין המציאות

המצב הנוכחי מייצר 'מירוץ אל התחתית' (Race to the Bottom) בין המדינות המתחרות על "חסדי" התאגידים.

עופר סיטבון הוא חקטורנט למשפטים וחבר קיבוץ תמוז

ofer@tamuz.org.il

:: עופר סיטבון

העכביש | מה ברשת?

<http://www.soc-ec.org>

עם הפיכת יס"ד לקואופרטיב, במזל טוב, גדל העניין באתר החדש של 'המרכז לקידום הכלכלה החברתית בישראל' שמוכיח ש'כלכלה חברתית' איננה רק סיסמת גנאי בפיהם של השטרסלרים אלא אלטרנטיבה אמיתית שמקיפה כבר כ-8% מהכלכלה האירופית. הרעיון של כלכלה ללא מטרת רווח המוכוונת להשגת יעדים חברתיים, קהילתיים וסביבתיים נשמע אולי חתרני (שלא לומר - הזוי) בעידן הניאור-ליברלי, אבל, לאמיתו של דבר, הוא מבטא מסורת רעיונית ארוכה שמתחילה בצרפת לפני כ-150 שנה. אמנם אין, בלשון המעטה, יותר מדי הברקות ויזואליות באתר, והוא ראוי ל'מתיחת פנים' מסויימת, אולם ניתן בכל זאת לקרוא בו מידע מעניין (שאת רובו כתב מיודענו ד"ר יאיר לוי) על היבטים שונים והשוואתיים של הכלכלה החברתית בכלל, ושל קואופרטיבים בפרט. **כלכלה בעלת פני אנוש.**

<http://www.alainet.org>

הבון-טון הנוכחי הוא לדבר על כיבוש דרום אמריקה על-ידי השמאל, בצקצוקי לשון (בימין השמרני) או בעיניים בורקות (בשמאל המהפכני). אך האם אנו באמת יודעים מה קורה שם? האתר הזה של 'סוכנות הידיעות הלטינו-אמריקאית' - שנבנה בסיועם של ארגונים מקנדה, הולנד וספרד - מבקש לעשות קצת סדר בשינויים החברתיים והפוליטיים המתרחשים בשנים האחרונות באיזור זה, מנקודת מבטם של הארגונים החברתיים בשטח. הייעוד שלו - דמוקרטיזציה של המידע כאמצעי ליצירת שינוי חברתי. האתר בסיסי למדי מבחינת עיצוב, אך ניתן למצוא בו מאות מאמרים (למתעניינים, רבים מהם בספרדית ובפורטוגזית) בנושאים מגוונים - משוויון מגדרי, ועד למאבק נגד הסכמי הסחר החופשי - המאורגנים היטב במערכת חיפוש נושאית (אפשר לחפש מאמר על חופש הביטוי בארגנטינה מטעמו של איגוד עובדים). **ואמוס!!**

